

Herman Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918. – 1945. – mali zapisi o velikom putu*, Pula: C.A.S.H. – Histria Croatica, 2011., 743 str.

Naslov knjige navodi na zaključak da je tema izdanja okrenuta u prvom redu političkoj povijesti Istre međuratnog razdoblja te onoga za Drugog svjetskog rata, dok nam podnaslov sugerira i autobiografsku komponentu djela. Naime, autor je rođen 1928. u Krnici gdje je pohađao talijansku osnovnu školu, a od 1939. godine bio je učenikom talijanske klasične gimnazije u Puli. Kapitulacijom Kraljevine Italije 1943. postao je članom NOP-a, obavljajući do kraja rata razne službe. Svoja sjećanja i iskustva iskoristio je kako bi fragmentarno dopunio i obogatio one istarske događaje o kojima povijesni izvori ne pružaju dovoljno podataka. Buršić se, ipak, prvenstveno koristio arhivskim izvorima te velikim brojem bibliografskih jedinica, konzultiravši gotovo tisuću naslova hrvatske, slovenske i talijanske historiografije i publicistike o Istri između 1918. i 1945. godine. Tekst je obogaćen fotografskim materijalom, ilustracijama i preslikama dokumenata. Prikaz ove obimne knjige uslijed njezina velikog broja tema, imena i događaja, ograničit će se na pregled sadržaja i izbora nekih od ključnih točaka istarske međuratne i ratne povijesti.

Prvo poglavlje, naslovljeno »Svršetak rata – početak ropstva« (str. 7 – 149), razmatra događaje na istarskom poluotoku od pada Austro-Ugarskog Carstva i talijanske okupacije Istre 1918. do kapitulacije Kraljevine Italije 1943. godine. Nakon faktografskog pregleda zbivanja u Istri neposredno pred talijansku okupaciju Buršić kontekstualizira povijesnu situaciju Istre unutar talijanske poratne gospodarske i socijalne krize i posljedično uspona fašističkog pokreta i Benita Mussolinija ka vlasti. U borbi za vlast u Istri fašisti su djelovali i u jurišnim skupinama, a koje su podupirale talijanska vojska i vlast. U Vodnjanu su prve žrtve pale 16. siječnja 1920. pri napadu talijanske vojske, fašista i karabinjera na Narodni dom i Radničku komoru, pri čemu su ubijena trojica muškaraca, četvorica ranjena, a 49-ero antifašista uhićeno je i osuđeno na zatvorske kazne. Fašističkom nasilju organizirano su se oduprla sela na Proštini i Barbanštini te labinski rudari 1921. godine. No, dolaskom Mussolinija na vlast u listopadu 1922. godine za istarske Hrvate i Slovence situacija će postati još teža. Njihovi spomenici kulture bit će tijekom 20-ih godina uništeni, narodni domovi, knjige, tiskare spaljene i zatvorene, prezimena talijanizirana, a sve hrvatske škole, prosvjetne, političke i gospodarske institucije zabranjene. Nositelji hrvatske nacionalne svijesti, jezika, običaja, tradicije i kulture koju je fašizam negirao bili su i ostali narodnjaci, baštini hrvatskog narodnog preporoda. Jedan od lapidarnih primjera odnosio se na Miju Mirkovića – Matu Balotu. Buršić se sjeća Mirkovićeve prvog posjeta Raklju nakon emigracije 1937., o čemu piše: »Te prve nedjelje listopada u Mutvoranu Mate Balota je uz svirku miha plesao bez partnerice balun do iznemoglosti. Bio je sav znojjan, ali zanesen, ushićen od veselja što je mogao slobodno pod brijestom plesati, skakati, pjevati.« Autor, uz narodnjake, ključnu ulogu u očuvanju nacionalnog identiteta pridaje svećenstvu, koje je zbog toga bilo često progonjeno, internirano i batinano. Koliko je hrvatsko svećenstvo bilo važno u održavanju narodne kulture, svjedoči i izvješće istarskog prefekta Ministarstvu unutarnjih poslova u kojem se tvrdi: »Uzaludno je svako pretvaranje, prvi naš neprijatelj

je svećenstvo, dobar dio njih obavlja službu i komunicira s vjernicima na slavenskom jeziku dijeleći, kao što sam već rekao, male molitvenike na istom jeziku.« Kako se Hrvati i Slovenci nisu mogli politički izražavati, bili su prisiljeni u borbi protiv fašizma djelovati u ilegalnim organizacijama. Glavna antifašistička organizacija bila je TIGR (Trst, Istra, Gorica, Rijeka), čiji je član Vladimir Gortan nakon sudskog procesa ubijen 1929. godine. U međuratnom razdoblju djelovala je i pokrajinska komunistička federacija sa sjedištem u Trstu sa snažnim utjecajem na Istru, o čijoj nas aktivnosti Buršić detaljno upoznaje. Kroz nekoliko potpoglavlja uz politički, pružen je i pregled problema istarske emigracije, istarskog gospodarstva i s tim u svezi i nezaposlenosti te pitanje razbojništva. Prije analize političke i vojne situacije u Istri 1939. – 1945., obrađeno je i sudjelovanje istarskih dobrovoljaca u Španjolskom građanskom ratu, u kojem se protiv Francovih republikanaca borilo više od dvjesto Istrana antifašista.

Nakon pregleda europskih i svjetskih zbivanja u početnim godinama Drugog svjetskog rata Buršić se osvrnuo na odnos Kraljevine Jugoslavije i Italije i posljedica koje je on imao po istarske stanovnike. Pripremajući se za rat s Jugoslavijom, talijanske su vlasti udaljile sve vojnike slavenskog podrijetla s međudržavne granice. Do 5. svibnja 1941. Italija je mobilizirala 25 000 istarskih vojnika, koji su se prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata borili na bojištima u Etiopiji, Eritreji, Somaliji, Libiji, Albaniji, Grčkoj, Francuskoj, Rusiji i Jugoslaviji. Tisuće ih je palo u anglo-američko zarobljeništvo, a mnogi su se tada uključili u službu savezničke vojske. Nakon poziva KPJ-KPH god. 1941. i u Istri je započeo narodnooslobodilački pokret, usmjeravan od istarskih političkih emigranata – povratnika iz Zagreba, Splita, Krka i drugih krajeva o čijem nas radu autor potanko upoznaje. Osnivanjem partijskog rukovodstva za Istru u ožujku 1943., u vidu vrhovnog organa NOP-a, oslobodilački je pokret dobio novu kvalitetu.

Drugo poglavlje, naslovljeno »Ustanak, Pazinske odluke i njihove posljedice« (151 – 208), bavi se situacijom u Istri nakon kapitulacije Italije (8. rujna 1943.). Istrani su, navodi se, po naredbi malobrojnih članova KPH za rujanskih dana oslobodili čitavu pokrajinu, osim Pule, Vodnjana i Fažane. Razmotrena je i uvijek aktualno i osjetljiva tema rujanskih žrtava. Buršić je mišljenja da bi tragična sudbina zarobljenih fašista, ali i onih koji se nisu kompromitirali s fašističkim režimom, bila drugačija da Nijemci munjevitom listopadnom ofanzivom nisu iznenadili partizane. U rujnu 1943. dogodile su se i povijesne odluke Okružnog NOO-a za Istru o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom, što je praktično stavilo ZAVNOH i AVNOJ pred svršen čin. U listopadu je započela po zlu poznata »Rommelova ofenziva« koja je prema Hitlerovoj naredbi trebala silom uništiti sve one koji joj se budu suprotstavljali. Njemačke strahote dogodile su se u čitavoj Istri, u deset dana, prema istraživanjima hrvatske historiografije, ubijeno je 2000 partizana, uz 2500 žrtava fašističkog terora, dok je 21 500 ljudi poslano u konclogore. Već 15. listopada na području od Latisane do Ljubljane i Rijeke zajedno s Istrom osnovano je njemačko Operativno područje Jadransko primorje (Adriatisches Küstenland) koje će se održati do kraja rata.

Treće poglavlje, »Put prema slobodi: stvaranje Narodno-oslobodilačkih odbora – nova vlast u Istri« (211 – 354), započinje analizom stanja NOP-a u Istri nakon Rommelove ofenzive. Uslijedila je reorganizacija NOP-a s ciljem njezina omasovljenja. On je ostvarivan konsolidacijom i prisutnošću kotarskih, općinskih i seoskih NOO-a, o čijem nas ustroju autor upoznaje. Nakon ukazivanja na metode prikupljanja pomoći i hrane za sudionike NOP-a, otvorena je i tema partizanskog tiska. Glas Istre bio je »najčitaniji, najsvestraniji i najomiljeniji list« tijekom NOB-a. Prvi broj tiskan je u srpnju 1943. u nakladi od 231 primjerka s 22 stranice. Odnosu svećenstva i NOP-a posvećeno je zasebno potpoglavlje, u kojem je između ostaloga i objavljena prepiska monsinjora Bože Milanovića i Oblasnog NOO-a za Istru 1944. godine. Iz te prepiske Buršić zaključuje da je »u početnoj fazi NOP-a novoj narodnoj vlasti odgovaralo da se i hrvatsko svećenstvo u Istri politički aktivira kako bi se i preko svećenika narod lakše mobilizirao za NOV, dok se potom ta vlast počela odricati njihovih usluga zbog poimanja Katoličke crkve kao ideološkog i političkog protivnika«. No, nastavlja, kada je postalo jasno da će se o istarskim granicama odlučivati za pregovaračkim stolom i taj će se odnos prema istarskom hrvatskom svećenstvu početi mijenjati.

Nakon crkvene problematike uslijedila su pitanja organizacije omladine i žena u NOP-u, omladinskih borbenih skupina, vojnih područja i komandnih mjesta, bolničke i sanitetske službe, obavještajne službe i dezerterstva. Na 50-ak stranica piše o vojnoj organizaciji NOP-a, prvim brigadama te višem stupnju organiziranosti borbenih postrojbi koje se ogledalo u formiranju 43. istarske divizije 29. kolovoza 1944. godine. Završne operacije počele su krajem travnja 1945. kada su postrojbe IV. jugoslavenske armije izbile na Rapallsku granicu. Desant na Istru, s Ikom kao prvim odredištem, počeo je 25. travnja. Sljedećih dana desant se nastavio pojasom istočne Istre od Ičića preko Svete Nedelje. Dana 30. travnja, na dan kad je IV. armija zauzela Trst, oslobođeni su Barban, Marčana i Lobarika. Posljednja je oslobođena Pula 3. svibnja, iako su se posljednji njemački vojnici stacionirani u Muzilu predali tek 7. svibnja. Zanimljiva je činjenica što je upravo autor bio nazočan popisivanju dijela tih vojnika.

Posljednje poglavlje, »Od pobjede do slobode« (369 – 583), bavi se razdobljem završnih ratnih operacija u Istri te događajima koji su uslijedili neposredno nakon njega. Kako bi se bolje razumio proces razgraničenja Istre nakon rata, čitatelju je pružen širi pregled suradnje vodstva NOB-a i saveznika, u prvom redu Engleske te kompleksne geopolitičke situacije nastale prelaskom Italije, u statusu suborca, u rat protiv Njemačke. Kraj rata u Italiji 2. svibnja 1945. nije okončao političke probleme: Titovi stavovi o granicama nisu se poklapali sa sovjetskim, pa tako ni sa stavovima Britanaca i Amerikanaca o Julijskoj krajini. Dana 9. lipnja Tito je sa savezničkim izaslanstvom u Beogradu postigao dogovor o tzv. Morganovoj liniji čime je Istra podijeljena na Zonu A i Zonu B, koje će konačno nestati tek Londonskim memorandumom 1954. godine. Slijedi tematski blok u svezi s istarskim Talijanima i njihovim sudjelovanjem u NOP-u. Možemo istaknuti zanimljivu polemiku koju Buršić, na znanstveno argumentiran način, otvara s povjesničarkom Oriettom Moscardom Oblak oko pitanja donošenja odluka o pripajanju Istre i Slovenskog primorja Hrvatskoj, odnosno Sloveniji. Dok su za Moscardu Oblak te odluke formalizirali militantni pripadnici

KPJ koji su se sami proglasili rukovodiocima i jednostrano odlučili o pripojenju, Buršić ističe da su to napravili istarski Hrvati i Slovenci, a ne jugoslavenska tijela, pozivajući se na svoje prirodno povijesno pravo koje im je dano načelom o samoodređenju naroda. Ostatak poglavlja bavi se ponovno ratnim razdobljem, ukazujući na položaj i djelovanje talijanske etničke skupine u NOB-u, suradnjom hrvatskih i talijanskih partizana, akcijama bataljuna Pino Budicin. Doprinos Rovinjštine, Vodnjanštine, Bujštine, Poreštine, Žminjštine te Barbanštine NOP-u obrađen je u zasebnim potpoglavljima. Puli u NOP-u dano je više prostora, a otvorene su i poratne teme stradanja u Vergaroli te odlaska istarskih Talijana u Italiju. Ukupno je iz grada do 20. ožujka 1947., kad je u Veneciju parobrodom Toscana krenula posljednja skupina izbjeglica, otišlo između 25 i 30 tisuća ljudi.

Na posljednjim stranicama knjige objavljene su biografije važnijih sudionika NOP-a u Istri te je pružen statistički pregled demografskih gubitaka Istre u Drugom svjetskom ratu. Ukupno je, prema preuzetim rezultatima iz knjige *Istra i Slovensko primorje* Većeslava Holjevca, u hrvatskom dijelu Istre poginulo po kotarevima 4116 ljudi, po gradovima 4285 ljudi, a iz logora se nije vratilo oko 5000 ljudi.

Knjiga Hermana Buršića *Od ropstva do slobode: Istra 1918. – 1945.* iznimno je sadržajno djelo. Možemo, s obzirom na do sada najpotpuniju konzultaciju bibliografije, reći kako se radi o svojevrsnoj enciklopediji istarske političke i vojne povijesti razdoblja od 1918. do 1945. godine. Broj osoba koje autor spominje i povezuje u kompleksnu istarsku događajnicu zaista je impresivan, a kratke tematske cjeline postavljene u širi kontekst osnova su za buduća istraživanja istarskog antifašističkog pokreta i djelovanja komunističke partije.

Milan Radošević